

Uczymy o migracjach

autorka: Tereza Freidingerová

Wielu nauczycieli i wiele nauczycielek, zanim poruszy na lekcjach temat migracji, ma wątpliwości, czy w ogóle to robić, a jeśli tak, to w jaki sposób. Tym wstępem chcemy zainspirować do samodzielnych poszukiwań odpowiedzi na pytanie, czy i jak uczyć o migracjach. Pomagamy odkryć wątki migracyjne tam, gdzie zupełnie nie można się ich spodziewać, i zastanawiamy się, jak wykorzystywać kulturę popularną do rozmowy o migracjach nawet z najmłodszymi dziećmi.

Aby wyjaśnić najważniejsze aspekty migracji, odwołujemy się do historii bohaterów i bohaterek popularnych filmów animowanych znanych zarówno pokoleniu nauczycieli, jak i młodzieży. Każdej opowieści towarzyszy ramka zawierająca listę tematów i pytań do omówienia. Nie ma konieczności oglądania i analizowania z klasą całego filmu. Proponujemy te materiały, aby zainspirować do rozpoczęcia rozmowy na tematy okółomigracyjne i zwrócić uwagę na fakt, że nawet ulubione przez dzieci filmy zawierają materiał do takiej dyskusji.

Migracja jako najstarsza strategia adaptacji

„W górę uszy, kołki! Ej, wy tam, przegapicie migrację!” – woła leniwiec Sid do swoich pobratymców Zenka, Marshalla, Berty i wujka Grzyba na początku znanej animacji „Epoka lodowcowa”. Ale woła na próżno, bo wszyscy wyruszyli już w długą podróż na południe, uciekając przed nadciągającym zlodowaceniem. Ostatecznie Sidowi i jego nowym przyjaciółom – mamutowi Mańkowi i tygrysowi szablozębnemu Diego – udaje się dotrzeć w cieplejsze i bardziej przyjazne rejony. Od czasów przygód tej niezwyklej kompanii upłynęły dziesiątki tysięcy lat, ale powody migracji organizmów żywych pozostają niezmiennie – poszukiwanie bardziej sprzyjających warunków do życia. W epoce lodowcowej zwierzęta i ludzie migrowali, aby przetrwać. Obecnie powodów jest wiele – od walki o życie po pogoń za marzeniami. Cały wachlarz motywacji prowadzących do migracji omawiamy bardziej szczegółowo w artykule 3. „Dlaczego ludzie migrują?”.

Ludzkość przeszła długą drogę od epoki lodowcowej. Jeśli chodzi o terytorium, ludzie zasiedlili większość obszaru Ziemi. Po zajęciu przestrzeni fizycznej, zaczęli tworzyć dla siebie przestrzeń społeczną – złożoną, niezwykle skomplikowaną rzeczywistość, która wpływa na nasze życie, miejsce zamieszkania i mobilność na wszystkich poziomach naszej egzystencji. W efekcie najstarszą strategią adaptacji – migrację – regulują obecnie nowe bariery wzniesione przez ludzi, a są to granice państw i polityki migracyjne. Mimo tych przeszkód, powstałych w ludzkich głowach, migracja wciąż sprawdza się jako strategia adaptacji. W dodatku nie ulega wątpliwości, że pozostanie nią w przyszłości.

„Epoka lodowcowa”

1) **Tematy do pogłębienia:**

- migracja środowiskowa czy „klimatyczni uchodźcy i uchodźczynie”,
- migracja z powodów humanitarnych,
- przesiedlenia i migracja wymuszona,
- zmieniające się warunki i strategie adaptacji.

2) **Pytania do dyskusji:**

- Co skłoniło do wędrówki zwierzęta w filmie „Epoka lodowcowa”?
- Jakie miały inne możliwości?
- Czy podobna sytuacja spotkała ludzi w Twoim regionie np. na skutek powodzi, silnych burz, trzęsienia ziemi, wybuchów? Jeśli tak, co zrobili? Dokąd się udali?
- Jak zareagowała na przybycie tych ludzi społeczność w miejscu, gdzie znaleźli schronienie?
- Czego doświadczają ludzie w takiej sytuacji? O czym myślą? Jakie możliwości biorą pod uwagę?
- Będąc w podobnej sytuacji, dokąd wyruszyłbyś/wyruszyłabyś i co zabrałabyś/zabrałbyś ze sobą?
- Czy w skali międzynarodowej kiedykolwiek zdarzyło się, że ludzie musieli szukać schronienia za granicą? Kiedy, gdzie i dlaczego uciekli ze swojego kraju?
- Jakie inne możliwości mają osoby w takich sytuacjach?

Migracja jako „walka” o zasoby

Dla poszukujących zmiany, migracja może wydawać się logicznym rozwiązaniem. Jednak w obliczu wzrostu liczebności populacji na Ziemi i stopniowego wyłaniania się z niej różnych tożsamości, kultur, religii oraz systemów społeczno-gospodarczych i politycznych, migrację można też postrzegać jako „walkę” o dostęp do zasobów. Dotyczy to szczególnie społeczności przyjmujących, niezależnie od tego, czy już goszczą u siebie migrantów i migrantki, czy tylko rozważają taką możliwość. Do zasobów można zaliczyć niemal wszystko – od przeliczalnych środków ekonomicznych do niemierzalnych wartości. Zasoby naturalne, gospodarcze i polityczne, najczęściej wymieniane w dyskursie politycznym, to dom, dochód, dostęp do dobrej edukacji, opieka zdrowotna lub społeczna, a także demokracja i bezpieczeństwo. Tymczasem w życiu codziennym zasoby te mogą być znacznie skromniejsze niż wynikałoby z debat politycznych i dotyczyć np. satysfakcjonującego życia społecznego, inspirującego świata kultury, akceptowalnych wartości moralnych, a także równych szans, o których opowiada historia bohaterki kolejnej animacji, „Hotel Transylwania”.

Pamiętacie Mavis, ciekawską młodą wampirzycę, córkę Drakuli z tego filmu? Kiedy zostaje mamą, nie ma wątpliwości, że jej kraj rodzinny to nieodpowiednie miejsce do wychowywania

dziecka. Uważa, że tylko Stany Zjednoczone, z których pochodzi jej mąż, zapewnią jej synowi inspirujące środowisko rozwoju. W tym przypadku zasobem jest ogólny sposób myślenia społeczeństwa amerykańskiego, przynajmniej w przekonaniu i interpretacji Mavis. Słowo „przekonanie” jest tu nieprzypadkowe, ponieważ chodzi nie tyle o rzeczywiste zasoby, ile o to, za co się je uważa. Mavis ulega mitowi Zachodu. Ostatecznie zmienia zdanie co do tego, że musi wyjechać z Transylwanii, aby wieść szczęśliwe życie rodzinne, ale kosztuje to jej bliskich i przyjaciół dużo wysiłku.

W prawdziwym życiu z przekonań dotyczących zasobów wynika, że są one ograniczone, trzeba na nie zapracować i warunkuje je kultura. Migracja, a ściślej imigracja, wiąże się z potrzebą chronienia zasobów uważanych za niewielkie. W odróżnieniu od naszych prehistorycznych przodków, chcąc zyskać zasoby, nie walczymy już z innymi plemionami ani nie musimy pokonywać przeszkód naturalnych takich jak góry, morza czy lodowce. Myślimy, żyjemy i działamy w ramach skomplikowanych, nowoczesnych systemów regulujących migracje dzięki takim pojęciom jak naród, grupa etniczna, niezależne państwo, religia i kultura, a także wprowadzeniu obywatelstwa, dokumentów podróży, wiz, kwot, ochrony międzynarodowej, systemów readmisji itp. Te narzędzia nazywamy politykami migracyjnymi regulującymi warunki imigracji i poziom adaptacji oczekiwanej wobec migrantów/migrantek nowo przybyłych do danej społeczności. Polityki migracyjne niekiedy regulują też emigrację lub warunki powrotu do kraju pochodzenia. Dokumenty te mają chronić zasoby lub określać, kto i pod jakimi warunkami ma do nich dostęp. Jednak coraz częściej stają się też sposobem pozyskiwania z zagranicy nowych zasobów ludzkich lub pracowników/pracownic.

„Hotel Transylwania 2”

1) **Tematy do pogłębienia:**

- migracja ze względu na styl życia, migracje rodzin,
- mit Zachodu i deprivacja relatywna,
- proces podejmowania decyzji o migracji, czynniki przyciągające i odpychające,
- międzynarodowe rodziny,
- pary mieszane i międzynarodowi rodzice,
- problem podwójnej tożsamości/wielu tożsamości.

2) **Pytania do dyskusji:**

- Dlaczego Mavis chciała wyjechać z rodzinnego kraju?
- Jak wyobrażała sobie kraj, w którym chciałaby wychowywać swoje dziecko?
- Czy tak samo postrzegasz ten kraj?
- Jak i dlaczego jej rodzina (ojciec, mąż i przyjaciele) zareagowali na jej plany?
- Dlaczego ostatecznie postanowiła zostać?
- Czy kiedykolwiek rozważałaś/rozważałeś możliwość zamieszkania w innym kraju?

Co Cię do tego zachęca, a co zniechęca?

- Co osoba zastanawiająca się nad migracją powinna przemyśleć przed podjęciem decyzji?
- Jakie czynniki i warunki życia mogą wpływać na tę decyzję?

Migracja jako lawina emocji

W porównaniu do innych procesów społecznych – urbanizacji, suburbanizacji czy gentryfikacji – migracja, zwłaszcza międzynarodowa, budzi znacznie więcej pytań i emocji. Co więcej, nierówny dostęp do zasobów i zauważalne różnice między regionami i społeczeństwami świata zwykle prowokują negatywne emocje, takie jak: brak poczucia bezpieczeństwa, nieufność, niepokój, strach, frustracja, poczucie zagrożenia, gniew, nienawiść, zazdrość. Warto podkreślić, że gwałtowne reakcje emocjonalne na przybycie „innych” towarzyszyły migracjom na przestrzeni całej historii ludzkości, często z uzasadnionych przyczyn.

Historia Pocahontas, rdzennej amerykańskiej księżniczki, która zakochuje się w brytyjskim kolonizatorze, Johnie Smith, zawiera całą paletę emocji. Niepokój o przyszłość i głęboka wzajemna nieufność, przewijające się w całej opowieści, pod koniec zamieniają się w otwarty konflikt. Współbracia Pocahontas i brytyjscy kolonizatorzy śpiewają w wojennej pieśni: „Dzicy są! Dzicy są! Chyba to nie ludzie. Dzicy są! Dzicy są! Skończmy z bandą tą. Nie tacy są jak my, oznacza to, że źli są. Niech wojenne werble brzmią”. To opowieść o imigracji nieproszonych gości i adaptacji do nowej rzeczywistości społecznej. Przybywający do obcej ziemi są przekonani, że ich porządek świata jest słuszny, a wręcz lepszy od światopoglądu tamtejszych mieszkańców, a ich zamiarem jest szerzenie tego porządku niezależnie od

nastawienia lokalnej społeczności. Przeniesona we współczesne realia byłaby to historia migrantów i migrantek – osób z krajów spoza regionu, zwłaszcza z Afryki i Bliskiego Wschodu, których obawiają się obywatele i obywatelki UE.

Mieszkańcy i mieszkanki krajów o wysokich dochodach często żywią obawy, że imigranci i imigrantki przyniosą ze sobą swoją kulturę i religię stanowiące zagrożenie dla miejscowego światopoglądu i wartości. Historia Pocahontas pokazuje, że migracja z zamiarem zdominowania nowych terenów miała miejsce w czasach wielkich odkryć geograficznych i kolonizacji. Na szczęście to już okrutna przeszłość, a nie przeważający obecnie trend. Oczywiście, migranci i migrantki wnoszą swoje zwyczaje, język, religię i kulturę, ale w odróżnieniu od czasów kolonialnych obecnie przyczyną opuszczenia rodzinnego kraju rzadko jest zamiar narzucenia swojej wizji świata. Mimo to nie można bagatelizować strachu przed „kolonizacją kulturową”, który odczuwa każdy z nas, co budzi nieprzyjemne emocje. Historia Pocahontas pomaga w dyskusji na te trudne tematy.

„Pocahontas”

1) **Tematy do pogłębienia:**

- kolonializm,
- wzajemna adaptacja do siebie przybyszów i społeczeństwa przyjmującego,
- konflikty kulturowe,
- emocje, jakie wzbudza zjawisko migracji w społeczeństwie przyjmującym.

2) **Pytania do dyskusji:**

- Dlaczego John Smith i jego towarzysze przybyli na ziemię Pocahontas?
- Czy znasz kraje, które obecnie znajdują się na terytorium zamieszkiwanym przez Pocahontas? W jakich czasach rozgrywa się jej historia?
- Jak John Smith i jego towarzysze zachowywali się na ziemi Pocahontas? Dlaczego? Jak reagowali na to lokalni mieszkańcy i mieszkanki?
- Czy to prawdziwa historia?
- Jakie emocje w Tobie budzi? Dlaczego?
- Czy w dzisiejszych czasach podobna sytuacja może się zdarzyć? Gdzie?
- Co byś zrobił/zrobiła, aby zapobiegać konfliktom między przybyszami a lokalnymi mieszkańcami i mieszkankami?

Migracja jako gorący temat

Migracja pozostaje „gorącym tematem”, choć jest stara jak świat. Jak uczyć o zjawisku budzącym tak silne emocje w sytuacji, gdy rzeczywistość daleko odbiega od awanturniczych przygód leniwca Sida i jego przyjaciół? Wraz z przybyciem imigrantów i imigrantek w naszych krajach często wybuchają negatywne emocje, którymi przepełniona jest historia Pocahontas. Z

drugiej strony, pominięcie tematu migracji w podstawie programowej byłoby równie nie na miejscu jak nieuwzględnienie innych ważnych procesów społecznych, np. urbanizacji czy gentryfikacji.

Migracja to nie tylko gorący, ale i wszechobecny temat, co ilustrują trzy omówione powyżej filmy z kultury popularnej. „Epoka lodowcowa” opowiada o migracji środowiskowej, a „Pocahontas” odmalowuje okoliczności podbojów kolonialnych. Wiele filmów i książek porusza wątek migracji. Na przykład w animacji „Madagaskar” zebra Marty marzy o powrocie do Afryki. Razem z trójgiem innych zwierząt wyrusza z głęboko zurbanizowanego Nowego Jorku na sielską wyspę Madagaskar. Z perspektywy badań nad migracjami ten film opowiada o powrocie do korzeni, szoku kulturowym i adaptacji do nowych warunków. Z kolei w animacji „Gdzie jest Nemo?” o poszukiwaniach zaginionego syna (ryby-błazenka) przez zdesperowanego ojca pojawia się trudny temat migracji niezamierzonej i wymuszonej. Mały Nemo został uwięziony i próbuje uciec. To opowieść o nostalgii i strachu, których często doświadczają osoby zmuszone do migracji i desperackiej walki o życie, a także o frustracji ich bliskich, którzy nie wiedzą, co się z nimi dzieje.

To zaledwie kilka przykładów na to, jak czytać kulturę popularną przez pryzmat migracji. Pojawia się pytanie: „Jak to możliwe, że tak wiele filmów porusza tematykę migracyjną?”. Dlaczego „konsumujemy” takie historie, nawet nie uświadamiając sobie, że dotyczą migracji? Odpowiedź jest prosta. Odwołując się do słów profesora Russella Kinga, eksperta do spraw migracji, historia ludzkości to historia migracji. Migracja jest wpisana w codzienną rzeczywistość, której dziennikarze i dziennikarki oraz politycy i polityczki dodali gębę „niezwykłości”. Skrzywiony obraz procesów migracji często wynika z niepełnej wiedzy, a nawet jej braku, ale częściej z celowej manipulacji mediów i świata polityki.

Migracja jako temat lekcji

Dowiedzieliśmy się, że migracja to naturalna strategia adaptacji w niekorzystnych warunkach. Migracja wzbudza szereg negatywnych emocji, w tym strach przed utratą niewielkich i nietrwałych zasobów, wywołuje gorące dyskusje, ale też jest częścią codzienności. Pozostaje pytanie, jak poruszać ten temat na lekcjach, zachować obiektywizm i zadbać o to, by uczniowie i uczennice, ich rodzice i cała społeczność mieli przekonanie o tym, że warto to robić.

Mamy świadomość, że jeśli nauczycielom i nauczycielkom brakuje pogłębionej wiedzy o różnych aspektach migracji, mogą mieć trudność z podjęciem tego tematu w kontekście bieżącego przekazu politycznego i nastawienia opinii publicznej. Dlatego przed zagłębieniem się w szczegóły przedstawiamy cztery najważniejsze zasady przygotowywania zajęć. Zachęcamy do korzystania z tych dobrych praktyk sprawdzonych na lekcjach. Mamy nadzieję, że również Was ośmieli do rozmawiania o migracjach w szkole.

1) Od konkretności do abstrakcji

Nie zaczynaj lekcji od omówienia aktualnej sytuacji w Grecji czy w obozach dla uchodźców i uchodźczyń. Zwróć uwagę na historie i rzeczywistość bliską uczniom i uczennicom, które i Ty, i oni będą w stanie wyobrazić sobie w najdrobniejszych szczegółach, na przykład od osobistej historii migracji dziadka, który spotkał babcię i dla niej opuścił swój kraj. Jeśli takie podejście może być źródłem stygmatyzacji dla kogoś w klasie, istną kopalnią tematów migracyjnych są filmy, które można analizować, omawiać i porównywać. Od historii bliskich młodzieży możesz przejść do omawiania ogólniejszych przyczyn migracji, doświadczeń migrantów i migrantek, „niemigracji” i społeczeństwa przyjmującego, okoliczności migracji i adaptacji, podobieństw do Waszego kraju i warunków życia. Dopiero wtedy klasa będzie gotowa na opartą na faktach i dowodach dyskusję o abstrakcyjnej, bolesnej i trudnej do wyobrażenia rzeczywistości na wybrzeżach Morza Śródziemnego i Bliskim Wschodzie. W ten sposób uczniom i uczennicom będzie łatwiej zauważyć, że obraz migrantów i migrantek w mediach jest często bardzo daleki od rzeczywistości.

„Temat migracji jest bardzo na czasie i – bezpośrednio lub nie – dotyczy wszystkich ludzi. Rozmowa o najważniejszych cechach tego zjawiska wyposaży młodzież w narzędzia reagowania na nie w codziennym życiu. Uczniów i uczennice najbardziej interesują prawdziwe historie migrantów i migrantek. Najczęściej mają własne doświadczenia i ważne spostrzeżenia w tym zakresie. Estonia od zawsze jest krajem emigracyjnym, ale znamy też historie osób przybywających tu z różnych regionów. Coraz więcej uczniów i uczennic to imigranci/imigrantki i osoby, które powróciły z zagranicy.”

Katri Mirski, nauczycielka w liceum, Tallinn, Estonia

2) Migracja to nic nowego

Współczesne ruchy migracyjne należy analizować w szerszym kontekście historycznym. Nie trzeba wracać do czasów leniwca Sida. Wystarczy przyjrzeć się ludzkiej mobilności na przestrzeni ostatnich 150 lat, aby uczniowie i uczennice uświadomili sobie, że współczesne trendy migracyjne nie są zjawiskiem wcześniej nieznanym. Wręcz przeciwnie – wiedza na temat migracji transatlantyckich, wymuszonych migracji w czasie II wojny światowej, przesiedleń, deportacji i powrotów uchodźców i uchodźczyń w okresie zimnej wojny, mobilności osób zza żelaznej kurtyny czy programów przyjazdów na Zachód w drugiej połowie XX wieku może pomóc w zrozumieniu współczesności.

3) Nie ma migracji bez „niemigracji”

Opowiadając o osobach migrujących, nie zapominajmy o tych, którzy zostają. Gdyby wszyscy migrowali, to migracja nie byłaby tematem tak gorącym i wywołującym silne emocje. Około 97% – a zatem większość – mieszkańców naszej planety nie zalicza się do „kategorii

migrantów”, warto więc zapytać, dlaczego niektórzy wyruszają w podróż, skoro większość nie ma takiej potrzeby. Co odróżnia „migrantów” od „niemigrantek”? W jaki sposób obecność osób migrujących wpływa na osoby osiadłe? Rozróżnienie między migracją a niemigracją pomaga zrozumieć proces podejmowania decyzji o wyjeździe, czynniki wypychające i przyciągające lub wpływ takich elementów jak cechy osobiste czy kontekst globalny.

4) Migracja to dopiero początek

Nasza uwaga skupia się na samym momencie migracji, w którym dana osoba przemieszcza się z punktu A do punktu B. Nie zapominajmy jednak, że w całościowej perspektywie doświadczenia migracyjnego podróż to zaledwie jeden z etapów całego procesu. Migracja zaczyna się dużo wcześniej niż na granicy i nie kończy w momencie dotarcia do celu. Istotną częścią tej podróży jest proces podejmowania decyzji, przygotowywania, a przede wszystkim adaptacja do nowych warunków i społeczeństwa przyjmującego. W dodatku coraz częściej doświadczenie migracyjne obejmuje też powrót do kraju pochodzenia. Repatriacja stanowi podobne wyzwanie jak emigracja – podjęcie decyzji, pakowanie, powrót, ponowne przystosowanie się do warunków i szok kulturowy związany z powrotem.

Onieśmiela nas złożoność i wieloznaczność międzynarodowych procesów migracyjnych oraz ich spopularyzowany obraz. Wiemy, że na kilkudziesięciu stronach nie da się ująć tego zjawiska kompleksowo. Mimo to w tej publikacji staramy się podzielić wieloletnim doświadczeniem w uczeniu o migracjach na różnych poziomach edukacji w wielu krajach Europy. Mamy nadzieję, że będzie ona towarzyszyć Wam w pracy nauczycielskiej i otworzy oczy na tematy lekcji o migracjach, które można znaleźć w prawie każdym programie telewizyjnym, książce lub filmie.

Przejdźmy teraz do kolejnej części omawiającej powody, dla których niektórzy ludzie decydują się na migrację, choć większość tego nie robi.

Więcej materiałów na stronie internetowej programu: www.globalna.ceo.org.pl

Materiał powstał w 2021 roku ramach przedsięwzięcia „I am European: Historie i fakty o migracjach na XXI wiek” realizowanego przez Centrum Edukacji Obywatelskiej. Tłumaczenie z języka angielskiego na język polski zostało przygotowane w 2022 r. w ramach projektu „Globalna szkoła. Razem o migracjach”, będącego częścią przedsięwzięcia. Projekty współfinansowane są ze środków Unii Europejskiej oraz w ramach programu polskiej współpracy rozwojowej Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP. Treść wyraża wyłącznie poglądy autorów/autorek i nie może być utożsamiana z oficjalnym stanowiskiem Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP ani Unii Europejskiej. www.gov.pl/polskapomoc

„I am European. Historie i fakty o migracjach na XXI wiek” jest częścią programu DEAR (The European Commission's Development Education and Awareness Raising Programme), który wspiera projekty angażujące społeczeństwo Unii Europejskiej w globalne zagadnienia rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego. Poprzez finansowanie programów takich jak „I am European. Historie i fakty o migracjach na XXI wiek” DEAR promuje uniwersalne wartości, m.in. wolność, demokrację, praworządność oraz umożliwia obywatelom i obywatelkom Europy włączenie się w globalny rozwój. Program DEAR finansuje około 30 programów w krajach członkowskich UE. Projekty te przyczyniają się do zwiększenia zrozumienia i zaangażowania Europejczyków i Europejczyków w kreowanie pozytywnych zmiany społecznych zarówno na poziomie lokalnym, jak i międzynarodowym. Działania DEAR wspierają również pracę UE na rzecz realizacji Celów Zrównoważonego Rozwoju.

Wydawca:

Fundacja Centrum Edukacji Obywatelskiej

ul. Noakowskiego 10, 00-666 Warszawa

www.ceo.org.pl

Warszawa 2022

Autorka: Mari-Liis Jakobson

Tłumaczenie: Anna Wojtych

Redakcja językowa: Magdalena Bogdańska- Maciak

Materiał jest dostępny na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 4.0 Międzynarodowe. Pewne prawa zastrzeżone na rzecz Fundacji Centrum Edukacji Obywatelskiej. Tłumaczenie powstało w ramach programu polskiej współpracy rozwojowej realizowanej za pośrednictwem MSZ RP w roku 2022. Zezwala się na dowolne wykorzystanie utworu, pod warunkiem zachowania ww. informacji, w tym informacji o stosowanej licencji i posiadaczach praw.

Odpowiadaj
na globalne
wyzwania

Centrum Edukacji Obywatelskiej
ul. Noakowskiego 10, 00-666 Warszawa
tel. +48 (22) 875-85-40
e-mail: ceo@ceo.org.pl, www.ceo.org.pl

CENTRUM EDUKACJI
OBYWATELSKIEJ

**Odpowiadaj
na globalne
wyzwania**

Centrum Edukacji Obywatelskiej
ul. Noakowskiego 10, 00-666 Warszawa
tel. +48 (22) 875-85-40
e-mail: ceo@ceo.org.pl, www.ceo.org.pl